

Городецька В. А.

Криворізький державний педагогічний університет

КОНЦЕПТОСФЕРА РЕЛІГІЙНОГО ДИСКУРСУ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОПОВІДЕЙ ГЛАВИ УГКЦ С. ШЕВЧУКА)

У статті акцентовано на дискусійному характерові потрактування поняття «релігійний дискурс»; визначено основні підходи до його розуміння; наголошено на необхідності лінгвокультурологічного його дослідження з використанням елементів концептуального аналізу, актуалізації теоретичних положень щодо класифікації моделей релігійного дискурсу та усуненні протиріч у витлумаченні жанру проповіді як різновиду релігійного дискурсу загалом. Окреслено актуальність проблеми опису жанрової специфіки проповідей Глави Української греко-католицької церкви Святослава Шевчука, які ще не були предметом наукового лінгвістичного обговорення. Констатовано основні стратегії й тактики подачі матеріалу автором, визначено тематику матеріалу, систему презентованих релігійних та загальнолюдських цінностей, які сформували концептосферу проповідей у цілому. Маніфестовано тезу, що проповіді С. Шевчука являють собою жанровий синтез публіцистичної промови з елементами роз'яснювального (екзегетичного), повчального (парентетичного) проповідування. У статті виокремлено систему базових концептів, класифіковано макро- («Свобода») й мікроконцепти («Гідність», «Надія», «Любов», «Служіння») концептосфери дослідженого матеріалу, реконструйовано їхню змістову структуру. Спостережено прояв семантичної антонімічної дихотомії концептів польової організації лексики проповідей, наприклад, для макроконцепту «Свобода»: «свобода як добродійність – несвобода як перебування у полоні зла». У виявлених мікроконцептах також названо протиставлення позитивних та негативних характеристик. Констатовано, що загальнолюдські моральні цінності формують концептосферу мовної картини світу проповідника. Проповіді С. Шевчука кваліфіковано як релігійно-філософський, культурологічний, психологічний, публіцистичний дискурс, мета якого полягає у формуванні високоморального громадянина, патріота своєї держави, донесенні до людини вічних істин, за якими вона будуватиме своє духовне життя.

Ключові слова: *концепт, концептосфера, повчальна (парентетична) проповідь, публіцистична проповідь, релігійний дискурс, роз'яснювальна (екзегетична) проповідь.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими практичними завданнями. У сучасному суспільстві однією з ключових залишається релігійна світоглядна позиція, а церква як соціальна інституція відіграє важливу роль у її формуванні, позиціонує себе носієм моральних та етичних цінностей, які є критеріями праведної поведінки для пастви, мірилом загальнолюдських уявлень про добродійність, що системно впливають не тільки на життя пересічних людей, а й на політичні, економічні, культурні, ідеологічні переконання функціонуючих державних утворень. Церковні діячі проповідують Слово Боже, впливаючи на раціональне через емоційне, і власними дискурсивними практиками створюють релігійну картину світу носіїв мови, яка являє собою частину загальнонаціональної мовної картини.

У науковій лінгвістичній традиції сформовано декілька підходів до потрактування релігійного дискурсу:

- 1) жанрово-стилістичний, відповідно до якого релігійну мову розглядають як функціональний стиль української мови;
- 2) лінгвокультурологічний з використанням концептуального аналізу;
- 3) комунікативний з опорою на теорію мовленнєвих актів;
- 4) лексикографічний з акцентами на лексиці, семантиці, фразеології та етимології релігійної мови.

Активізація вивчення саме комунікативно-культурного різновиду дискурсу стало об'єктом лінгвістичних досліджень останніх десятиліть, що зумовлено, на нашу думку, бажанням з'ясувати вербальні стратегії й тактики побудови різних за жанровою приналежністю релігійних дискурсів. Ми поділяємо думку Н. Одарчук і Н. Приварської щодо такого розуміння явища і вважаємо, що релігійний дискурс – «це органічна єдність усіх мовленнєвих актів, зміст яких відносять до сфери

релігії, ситуативного та культурного контекстів, у яких здійснюються ці мовленнєві акти, а також єдність усіх зафіксованих текстів релігійного змісту» [6, с. 45].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За останнє десятиліття оприлюднено наукові праці, присвячені жанру проповіді, що свідчить про активізацію уваги науковців до релігійного дискурсу загалом та окремих його жанрів зокрема. Філософське підґрунтя досліджуваного феномену закладено Ю. Мельничуком, який з'ясував функціональну, світоглядну, герменевтичну сутність та соціальну значущість проповіді [4]. Виявлення лінгвального інтертекстуального коду проповідей, виголошених українською, англійською та російською мовами, розкрито в роботах О. Ляшко [3]. Власне лінгвістичні студії висвітлюють явище в різних вимірах, що зумовлено, на нашу думку, його мовною багатоглядністю. Так, П. Спасенко здійснила огляд сучасного стану дослідження релігійних текстів в українському мовознавстві, окресливши основні проблеми сучасної релігіє-лінгвістики, як-от: лінгвіокультурологічний аналіз релігійних концептів; релігієзнавчий, філософський, теологічний контексти реалізації дилеми «антропоцентризм – теоцентризм»; роль мовної особистості у презентації релігійної картини світу; статус та диференціація релігійної мови, релігійної комунікації, релігійного дискурсу тощо [9].

Історії формування проповіді як жанру релігійного дискурсу присвячено низку дисертаційних розвідок таких мовознавців:

1) Ю. Кот, який вивчає історію становлення морально-духовного жанру Різдвяної проповіді у соціокультурному контексті, акцентуючи увагу на комунікативній спрямованості та паралінгвістичних засобах впливу на слухачів; виголошуючи думку про те, що за стилем такий різновид проповіді тяжіє до публіцистичного мовлення [2];

2) Ю. Олешко, яка дослідила староукраїнську проповідь XVII ст. в комунікативно-когнітивному аспекті [7];

3) М. Смирнова, яка розглянула стратегічні параметри православної проповіді XX ст., проаналізувавши її лексико-семантичні, синтаксичні й комунікативно-дискурсивні характеристики, запропонувала нову методику аналізу загальних і спеціальних стратегій і тактик побудови православної проповіді [8].

У сучасних наукових розробках презентовано лінгвістичне осмислення проповідей із урахуванням їхньої проблематики, тенденцій розвитку [1]; фонетичні, лексичні, фразеологічні та граматичні

засоби вираження експресії сучасної проповіді; лінгвостилістичний аналіз мовлення проповідників, зокрема архієпископа Ігоря (Ісиченка), митрополита Димитрія (Рудюка), Іларіона (Огієнка), патріарха Філарета (Денисенка), протоієреїв Петра (Дмитрука), Богдана (Якіма) [10]; А Радивіловського [5] та ін. Серед презентованих дефініцій поняття «релігійна проповідь» найбільш влучним є визначення В. Яригіної: «Проповідь розглядається нами як мовний жанр – експлікатор релігійного стилю – і як мовленнєвий жанр, що є однією з базових одиниць релігійної комунікації, релігійного дискурсу, який, подібно до деяких інших жанрів (академічна лекція, наукова доповідь тощо) можна прирівняти до окремого дискурсу. Жанр проповіді є своєрідним симбіозом комунікативної лінгвістики, стилістики й риторики, де особливе місце належить використанню експресивних засобів, що зумовлює необхідність оволодіння священиком основними складовими комунікативної компетенції й принципами ораторського мистецтва» [10, с. 15].

Огляд сучасних лінгвістичних розвідок із зазначеної проблеми засвідчив ґрунтовне висвітлення загальнотеоретичних засад релігійного дискурсу загалом і жанру проповіді зокрема. Однак аналізу мовлення окремих православних проповідників, особливо наших сучасників, присвячено поодинокі студії. Залишається відкритим питання аналізу зразків дискурсивних проповідницьких практик, які потребують системного вивчення в аспекті презентації власної індивідуально-авторської мовної картини світу, її концептосфери. Серед таких постатей, на наше глибоке переконання, вирізняється Глава Української греко-католицької церкви Святослав Шевчук. Дослідження його мовлення не було предметом вивчення сучасних лінгвістів, у чому і полягає **актуальність** нашої роботи.

Постановка завдання. Мета запропонованої статті полягає у характеристиці концептосфери релігійних проповідей Глави УГКЦ Святослава Шевчука. Сформульована мета передбачає розв'язання часткових **завдань**:

- 1) окреслити базові концепти проповідей;
- 2) визначити систему макро- й мікроконцептів концептосфери проповідей С. Шевчука;
- 3) реконструювати змістову структуру аналізованих концептів.

Виклад основного матеріалу. У сучасній лінгвістиці актуальним залишається лінгвокультурологічний підхід до вивчення специфіки реалізації мовних систем у мовленнєвій практиці носіїв

мови, які вербально декларують власні морально-етичні та естетичні переконання, світоглядні позиції, зумовлені типом мислення, рівнем освіченості, особистісним життєвим досвідом, впливом сформованих у суспільстві традицій, психологічними установками, перебуванням у певній геополітичній ситуації тощо. Іншими словами, науковців цікавить індивідуально-авторська мовна картина світу, в якій природно віддзеркалюється загальнонаціональний мисленнєвий і психологічний тип, загальноетнічні духовні цінності, код свідомості нації. Безумовно, що найбагатші картини світу презентовано в мовленні майстрів художнього слова, які наділені надзвичайним талантом бачити в повсякденному надзвичайне, які крізь індивідуальні метафоричні образи позиціонують власне підсвідоме як художній варіант підсвідомого народу.

Не менш важливим є лінгвістичне дослідження мовлення проповідників, які під час релігійного спілкування загалом і храмового богослужіння зокрема доносять до людини вічні істини, за якими вона будуватиме власне життя. Відповідно індивідуальна картина світу отців церкви формує переконання не тільки релігійної верстви населення, а й суспільства в цілому. Найкращі проповіді релігійної, лінгвофілософської, соціолінгвістичної, лінгвополітичної, лінгвокультурологічної тематики роз'яснюють традиційні релігійні тексти, впливають на соціум, виховуючи його, викладають уроки моралі та формують стратегію і тактику соціальної поведінки, відповідаючи на сучасні виклики, що виникають у житті. Мовна картина світу особистості проявляється через систему концептів (концептосферу), що має ключовий характер для розуміння глибинної сутності презентованої думки, зашифрованого послання пастві. Тому аналіз мовлення С. Шевчука в такому аспекті дозволить усвідомити світ проповідника як неповторну екзистенцію його духу, філософсько-культурологічний зріз буття.

Аналіз мовного матеріалу засвідчив, що ключовим концептом проповідей С. Шевчука є макроконцепт «Свобода», який реалізовано відповідними частковими мікроконцептами: «Гідність», «Надія», «Любов», «Служіння». Свобода особистості усвідомлюється як її гідність, що окреслена такими поняттями: *вроджений дар* (5); *доброчинність* (5); *духовне багатство* (2); *звільнення від зла* (5); *повага до людей* (5), *покаяння* (1); *самовладність* (5); *сила* (2). Гідна людина сприймається Богом, звільняється від гріха помилок, а відповідно, є вільною, оскільки чинить добро, допомагає іншим людям: *Господь приймає*

людину, тішитися, коли вона кається, звільняє її з від гріха, повертає їй назад гідність Божого всиновлення (1). Простежено антонімічну дихотомію позитивних і негативних характеристик поняття «гідність»:

1) гідна людина – доброчинець / відсутність гідності – життя без одягу й хати, в ланцюгах і кайданах серед пустелі (5);

2) духовне багатство / бідність не через відсутність матеріальних ресурсів, а насамперед через духовне зубожіння, що передбачає низький рівень освіти, культурну бідність в мові, перебування у полоні власних пристрастей (5);

3) повноцінні людські стосунки / самотність (5);

4) повага до людей, допомога іншим / пропаганда культури відчуження (5).

Духовне виродження сприймається як *убогість* (*убогий чоловік, убога жінка*), *неволя, руйнація життя, біда, приниження людини, горе, скорбота, страждання*. Життя без гідності, її зневага подібні до існування тварини. Важливою є здатність захистити гідність силою: *«Господь Бог <...> до нас приходить, <...> щоб нам показати, що доки ми з Ним, доки знаємо свою гідність, яку Він нам відкриває, і готові її обстоювати, доки цінуємо її більше за гроші, посади чи інші обставини, – доти ми непереможні. Гідні люди мають потужну силу, щоб захистити свою гідність»* (2).

Особиста свобода не можлива без свободи держави, яка потребує відданої праці. Тому мікроконцепт «Служіння» представлено такими складовими: *служіння Батьківщині, народобудівництво, рух народу до свободи, здійснення життєвої місії, віра: Будьте служителями для своєї Батьківщини. Ми бачимо, що довкола нас є багато тих, що хочуть панувати над нашим народом, використовувати його для особистого успіху, часто егоїстичного та руйнівного і для держави, і для самого нашого народобудівництва. Натомість мало тих, які б, за словами митрополита Андрея Шептицького, «довголітньою муравлиною працею»* (Слово до молоді, 1932) *працювали над рухом нашого народу вперед до пасхальної свободи* (1).

У межах мікроконцепту «Служіння» виявлено протиставлені тематичні поля лексики: *служіння* (1), *пошук добра для ближнього* (1), *вияв животворної любові* (1) / *власна вигода та компенсація* (1), *особиста слава* (1).

Розглянемо виокремлені тематичні поля лексики в мікроконцептах.

Мікроконцепт «Надія» реалізовано такими поняттями: *обстоювання незалежності дер-*

жави (2), побудова мережі людських стосунків (2), активна співпраця (2), віра у перемогу (2), подолання страхів і тривог (2), наповнення суспільства новими духовними цінностями (2), подолання розгубленості молодого покоління (2), окреслення перспектив розвитку (2).

Мікроконцепт «Любов» : любов до народу (3), любов до Батьківщини (3), сім'я як союз чоловіка й жінки (3), довіра в родині (3), захист гідності людського життя (3), любов до дитини (4). Так, наприклад інституція сім'ї у суспільстві сприймається первинною школою життя, простором існування Бога, який є світлом, джерелом життя, розуміння, надії і спасіння. Бог є джерелом перемоги над злом, а свобода – це Бог-визволитель. Віруюча людина зі сформованою системою морально-етичних переконань є вільною людиною, переможцем, через віру єднається з Богом, набуває свободу.

Можна стверджувати, що в оприлюднених дискурсивних практиках С. Шевчук позиціонує себе як філософ, педагог, психолог та публіцист. У філософській концепції викладено власне бачення свободи, яка, на його думку, ґрунтується на сформованому відчутті людської гідності, що являє собою діалектичну єдність особистої свободи, яка може бути проявлена в родині, стосунках, любові до ближнього, чоловіка до жінки, дорослих до дітей, та свободи держави: <...> погляньмо на себе, на свою родину, Україну не тільки з перспективи нашого сучасного стану, який, можливо, нікого з нас не задовольняє, а з перспективи надії і віри Бога в себе самого, у своє вміння, власну мудрість, силу, здатність не руйнувати, а будувати наше суспільство, державні інституції, нашу вільну і незалежну Україну (4). У цьому сенсі декларація свободи через гідність суголосна з актуальними тенденціями і напрямками сучасної філософської думки, зокрема вираженої у працях Д. Донеллі, М. Дювеля, М. Ріделя, А. Сена, Ю. Хабермаса та ін.

С. Шевчук як публіцист продукує виступи, що спрямовані на широке коло слухачів, готових сприймати актуальну суспільну інформацію про захист справедливості, народу, Батьківщини. Автор подає складні теологічні та філософські тези популярно, доступно і просто, впливаючи на аудиторію і переконуючи її у правомірності пропонованих оцінок, скеровуючи на ті стратегії і тактики суспільного й особистого життя, які приведуть споживача інформації до обрання правильного життєвого шляху. І в цьому С. Шевчука можна назвати тонким психологом і талановитим педагогом.

Висновки і пропозиції. Узагальнюючи, зауважимо, що в сучасній вітчизняній лінгвістиці проблема дослідження релігійного дискурсу набула особливої актуалізації, оскільки руйнування авторитарної держави сприяло утворенню на пострадянському просторі ідеологічних лакун, які природно змістовно наповнилися іншою системою цінностей. Зрозуміло, що цю функцію виконала традиційна для християнського світу система загальнолюдських морально-етичних постулатів, які декларуються церквою і формують у суспільстві християнську мовну картину світу. Дискурсивні практики служителів культу створили підґрунтя для мовознавців проаналізувати не тільки сутність багатоаспектного поняття «релігійний дискурс», але й звернутися до студіювання жанрового його розмаїття У нашій роботі ми дотримуємося тієї наукової позиції, що релігійний дискурс являє собою комунікативно-культурне мовленнєве явище. Серед основних його жанрів важливу роль відіграє християнська проповідь, яка в наукових джерелах потрактована з філософської, соціокультурної, лінгвокультурологічної та власне лінгвістичної позиції. Ми дійшли висновку, що проповідь є базовою одиницею релігійної комунікації, що стала предметом вивчення таких наук, як лінгвістика, стилістика та риторика, і вперше проаналізували проповідницьку дискурсивну практику Глави УКГЦ С. Шевчука в лінгвокультурологічному аспекті із залученням елементів концептуального аналізу, що дозволило відтворити фрагмент індивідуально-авторської мовної картину світу. Декларовано, що проповіді, які піддалися студіюванню, являють собою симбіоз релігійного та філософського, історичного, політичного, психологічного, публіцистичного дискурсів, їх можна кваліфікувати за жанровою приналежністю як роз'яснювальні (екзегетичні), виховні (парентетичні), тематичні (панегіричні) проповіді. Концептосфера мовної картини світу С. Шевчука окреслена макроконцептом «Свобода», що реалізований мікроконцептами «Гідність», «Надія», «Любов», «Служіння», які дозволяють шляхом подачі системи морально-етичних цінностей сформулювати стратегію поведінки парафіян і виховати національно свідому особистість з активною громадянською позицією.

На нашу думку, у подальших наукових розвідках необхідно ґрунтовно, системно та всебічно висвітлити питання просторово-часового континууму проповідей С. Шевчука, їхню інтертекстуальність, композиційну побудову, визначити роль історичних екскурсів та функції тематичного поля «Персоналії».

Список літератури:

1. Бабанина А. С. Лингвистическое осмысление речевого жанра православной проповеди: подходы, проблематика, тенденции. *Молодий вчений*, 2015. № 3(1). С. 102–109.
2. Кот С. О. Дискурсний аналіз проповіді як морально-духовного жанру словесності (на матеріалі православної Різдвяної проповіді) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 2006. 20 с.
3. Ляшко О. В. Інтертекстуальність православної проповіді: таксономія і функції (на матеріалі англійської, російської та української мов) : дис. ... д-ра філос. наук : 035. Київ, 2020. 267 с.
4. Мельничук Ю. І. Тенденції та перспективи розвитку проповіді в українському православ'ї. *Вісник Житомирського державного університету : Філософські науки*. Житомир, 2012. Вип. 61. С. 62–70.
5. Ніка О. І. Діалектне маркування українських проповідей А. Радивиловського. *Діалекти в синхронії та діахронії: загальнослов'янський аспект*: зб. наук. праць. Київ, 2014. С. 371–375.
6. Одарчук Н. А., Приварська Н. П. Структурно-функціональні особливості релігійного дискурсу. *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. Розділ І. Дискурсознавство. 2008. № 5. С. 44–48.
7. Олешко Ю. Л. Староукраїнська проповідь XVII століття в комунікативно-когнітивному вимірі : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2016. 211 с.
8. Смирнова М. С. Проповідь у релігійному православному дискурсі ХХ століття : лінгвопрагматичний аспект : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.15. Маріуполь, 2016. 271 с.
9. Спасенко П. В. Релігійна лінгвістика в Україні : сучасний стан та перспективи розвитку. *Studia Linguistica*. Київ, 2013. Вип. 7. С. 121–128.
10. Яригіна В. В. Мовні засоби вираження експресії в жанрі сучасної проповіді : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харків, 2012. 20 с.

Список використаних джерел:

1. Шевчук С. Проповідь з нагоди випускних рочистостей магістрів УГУ. URL: http://ugcc.ua/articles/propovid_blazhennishogo_svyatoslava_z_nagodi_vipusknih_rochistostey_magistriv_uku_95596.html
2. Шевчук С. Проповідь в неділю Закхєя. URL: http://ugcc.ua/articles/propovid_blazhennishogo_svyatoslava_u_nedilyu_pro_zakheya_95594.html
3. Шевчук С. Проповідь у свято Собору Пресвятої Богородиці. URL: http://ugcc.ua/articles/propovid_blazhennishogo_svyatoslava_u_svyato_soboru_presvyatoi_bogoroditsi_95365.html
4. Шевчук С. Проповідь у свято Різдва Христового. URL: http://ugcc.ua/articles/propovid_blazhennishogo_svyatoslava_na_svyato_rizdva_hristovogo_95355.html
5. Шевчук С. Проповідь у Патріаршому соборі на четверту неділю посту. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tcJEKkHhkOs>

Horosetska V. A. CONCEPTOSPHERE OF RELIGIOUS DISCOURSE**(ON THE MATERIAL OF SERMONS OF THE UGCC CHAIRMAN S. SHEVCHUK)**

The article emphasizes the debatable nature of the interpretation of the concept of “religious discourse”; the basic approaches to its understanding after defined; the need for linguistic and cultural studies using elements of conceptual analysis, updating theoretical provision on the classification of models of religious discourse and eliminating contradictions in the interpretation of the genre of preaching as a kind of religious discourse in general. The urgency of the problem of describing the genre specifics of the sermons of the Head of the Ukrainian Greek-Catholic Church Sviatoslav Shevchuk, which have not yet been the subject of scientific linguistic discussion, is outlined. The main strategies and tactics of the author's presentation of the material are stated, the subject of the material is determined, the system of presented religious and universal values, which formed the conceptsphere of sermons is general. The thesis was manifested that S. Shevchuk's sermons are a genre synthesis of journalistic speech with elements of explanatory (exegetical), instructive (parenthetical) preaching. The article highlights the system of basic concepts, classifies macro- (“Freedom”) and microconcepts (“Dignity”, “Hope”, “Love”, “Service”) conceptsphere of the studied material, reconstructs their content structure. There is a manifestation of the semantic antonymous dichotomy of the concepts of field organization of the vocabulary of sermons, for example, for the macroconcept of “Freedom”: “freedom as charity – lack of freedom as a prisoner of evil”. The identified microconcepts also name the opposition of positive and negative characteristics. It is stated that universal moral values form the conceptsphere of the linguistic picture of the preacher's world. S. Shevchuk's sermons are qualified as religious-philosophical, culturological, psychological, journalistic discourse, the purpose of which is to form a high moral citizen, patriot of his state, to convey to man eternal truths on which he will build his spiritual life.

Key words: concept, conceptsphere, instructive (parenthetical), sermon, journalist sermon, religious discourse, explanatory (exegetical) sermon.